

Tokat Kazası'nda Vakıf İdaresinin Teşkili ve Gelişimi (1835-1890)

Ali Açikel*

Öz

Osmanlı topraklarındaki bütün vakıfları tek çatı altında toplamak amacıyla 1826-1838 yılları arasında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti oluşturulmuştur. Taşra vakıflarının bir idarî teşkilata kavuşturulması ise daha uzun bir süreçte olmuştur. Taşra vakıf idarelerinin teşkili ve gelişimi konusu tam olarak ortaya konamamıştır. Bu çalışmada Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin kurulması ve gelişimi devrin kaynakları yardımı ile değerlendirilmiştir.

1839-1890 döneminde Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin kademeli olarak teşkil edildiği görülmüştür. 1839'da Tokat Kazası'ndaki vakıflar *Mu'accelât Müdürü* tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1840-1842 yılları arasında taşrada kurulan Muhassıllıklar taşra vakıflarının idaresini de üstlenmişlerdir. Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasıyla 1842-1845 yılları arasında taşra vakıflarının yönetimi, mahallî yetkililerin atadıkları memurlar eliyle yürütülmüştür. Bu uygulamanın başarısızlığı üzerine, Haziran 1845'te Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini kararlaştırılmıştır. 1864 yılı Vilâyet Nizamnamesi sonrasında, Tokat Kazası vakıfları Sivas sancak merkezindeki *Evkâf Müdürlüğü*nce idare edilmeye başlanmıştır. Sivas Vilâyeti'nde 1872-1875 yılları arasında bazı sancak merkezlerinde *Evkâf muhasebecilikleri*, bazı kaza merkezlerinde ise *Evkâf vekillikleri* kurulmuştur. 1879'da Tokat Kazası'nın sancağa dönüşmesiyle, Tokat Sancağı'nda da *Evkâf Müdürlüğü*, kazalarında ise *Evkâf vekillikleri* kurulmuştur. Böylece Tokat Sancağı'nda vakıf idare teşkilatı tamamlanmıştır.

Bu inceleme, 1838 sonrası Osmanlı taşra vakıf idarelerinin oluşturulması sürecini daha iyi anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Vakıf, Evkaf Nezareti, Evkaf Müdürlüğü, Evkaf Vekilliği, Osmanlı.

The Foundation and Development of Waqfs Administration in the District of Tokat (1835-1890)

Abstract

The Ministry of Pious Foundations was formed between 1826 and 1839 years in order to gather under one administration all pious foundations throughout the Ottoman lands. Being organized of provincial waqfs under one administrative structure also took place in a long period. The foundation and development of provincial waqfs administrations have just not been explained exactly. In this article, the foundation and development of the waqfs administration in the district of Tokat have been examined with the help of sources from that period.

During the period of 1839-1890, it has been seen that the waqfs administration in the district of Tokat was founded step by step. In 1839, the waqfs in the district of Tokat started to be administered by *Director of Waqfs Properties (Mu'accelât Müdürü)*. Tax-collectorship departments (Muhassıllık) founded in provinces also undertook the administration of provincial waqfs. After the abolition of tax-collectorship departments, the administration of provincial waqfs was carried out by civil servants appointed by local authorities during the period between 1842 and 1845 years. On being unsuccessful of this application, it was decided to appoint directors from the Capital in June of 1845. After the Provincial Regulation of 1864, the waqfs in the district of Tokat started to be administered by *the Directorship of Waqfs* in the sub-province of Sivas. During the period between 1872 and 1875 years, *Waqfs Accounting Departments* were established in some sub-provinces, *Waqfs Agencies* in some districts. With the becoming of sub-province of the district of Tokat in 1879, *the Directorship of Waqfs* was established in the sub-province of Tokat, *Waqfs Agencies* also in its districts. Thus, the waqfs administrative organisation has been completed in the sub-province of Tokat.

This study aims to provide contribution with better understanding the period of being formed of Ottoman provincial waqfs organisations.

Keywords: Tokat, Waqf, Ministry of Waqfs, Directorship of Waqfs, Waqfs Agencies, Ottoman.

* Prof. Dr.; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com.

1. Giriş

Ülke genelindeki vakıfları tek çatı altında toplamak, etkin bir şekilde denetimini sağlamak ve mali durumları iyi olmayan vakıfları desteklemek amacıyla 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti kuruldu. 1834'e kadar Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları haricindeki bütün vakıflar, bu nezârete bağlandı. Haremeyn vakıflarının idaresi için 1836'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti teşkil edildi. 1838'de ise bu nezâret, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlandı. Böylece ülke çapındaki bütün vakıfların bir nezâret idaresine bağlanarak denetim altına alınması ancak 1826-1838 yılları arasında on iki yıllık süreçte mümkün olabildi (Öztürk 1995: 68-72; Akgündüz 1996: 362-364).

Matbu kaynaklarda nezâretlerin birleştirilmesinden sonra, bu nezâretlere bağlı taşra *Mu'accelât Nâzırlıklarının* da birleştirilerek eyalet merkezlerine *Mu'accelât müdürleri*, önemli sancaklara ise birer *Evkâf müdürü* tayin edildiği bilgisi yer almaktadır (İbnü'l-Emin M. Kemal İnal ve H. Hüsameddin 1335: 35; Akgündüz 1996: 364). Hatta Ahmet Akgündüz, bu tayinlerin Rebiülevvel 1251/1835 tarihinde yapıldığını ifade etmektedir (Akgündüz 1996: 364). Nazif Öztürk ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde incelediği belgelere dayanarak bu bilgilerin doğru olmadığını, sadece bazı önemli yerleşim merkezlerine *Mu'accelât nâzırları* tayin edilmekle birlikte, bugünkü anlamda taşra evkâf müdürlerinin atanmasının 1261/1845 tarihinden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir (Öztürk 1995: 81).

Bu bilgiler, nezâretlerin kurulması ve birleştirilmesi sürecinde vakıfların taşra idarelerinin nasıl oluşturulduğu hususunu tam olarak izah edememektedir. Bu nedenle şer'îye sicilleri ve vilâyet yıllıkları gibi yerel kaynaklara başvurarak taşra vakıf idarelerinin oluşumu ve gelişimi konusunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu makede Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin teşkili ve gelişimi; Tokat Şer'îye Sicilleri, salnâme kayıtları, vakıf nizamnameleri ve konu ile alakalı modern incelemeler yardımı ile değerlendirilecektir.

2. Tokat Kazası'nda Vakıf İdaresinin Teşkili ve Gelişimi (1835-1890)

Taşra vakıflarının kaza-sancak-eyalet/vilâyet sistematüğünde bir idarî teşkilata kavuşturulması uzun bir süreçte mümkün olmuştur. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için konuyu belirli alt başlıklar çerçevesinde ele almak yararlı olacaktır.

2.1. 1835-1839 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Osmanlı Devleti'nde 1826-1838 yılları arasında vakıfların bir nezâret altına alınması sürecinde, önce Haremeyn-i Şerifeyn'e şart koşulan vakıflar Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne; geriye kalan bütün vakıflar da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmıştır. Daha sonra bu iki nezâretin Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti çatısı altında birleşmesiyle Nezâretin vakfın idaresine müdahale edip etmemesi bakımından iki çeşit vakıf ortaya çıkmıştır. Bunlar, mazbut vakıflar ve mazbut olmayan vakıflardır. Mazbut vakıflar, ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, Nezâret tarafından idare olunan vakıflardır ve üç kısma ayrılmaktadır: 1- Selâtin vakıfları (Sultanlar ve yakınları tarafından kurulan vakıflar); 2- Mütevellisi kalmayan vakıflar; 3- İdaresi Nezâretçe zapt olunan vakıflar. Mazbut olmayan vakıflar ise mülhak ve müstesna olmak üzere iki kısımdır. Mülhak vakıflar, mütevellileri tarafından müstakil olarak idare edilen ve evkâf idarelerinin denetimine tabi olan vakıflardır. Müstesna vakıflar, hükümet ve evkâf idarelerinin müdahalesi olmadan hususi mütevellileri tarafından serbestçe idare olunan vakıflardır. *Eizze* (din büyükleri) ve *guzât* (gaziler) vakıfları bu grup içinde yer almaktadır (Öztürk 1983: 92-104; Akgündüz 1996: 367-369).

1835-1839 yılları arasında Tokat Kazası, Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na bağlı idi (Açıkel 2003: 254). Bu dönemde kazada, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı 9, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne tabi 167 adet vakıf tespit edilmiştir¹. Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı vakıfların birisi mazbut, diğerleri ise mülhaktır. Aynı şekilde Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne tabi vakıflardan biri mazbut, kalanı ise mülhak vakıf durumundadır².

1 53 Numaralı Tokat Şer'îye Sicil'indeki (TŞS) vakıf muhasebe kayıtları incelenerek bu sonuçlara ulaşılmıştır.

2 Bu vakıfların toplu bir listesi için bkz. Ek 1.

Tokat Kazası'nda her iki nezârete bağlı vakıfların 1835-1839 yılları arasında *Mu'accelât Nâzırlığı* adı verilen ayrı yerel idari birimlerce yönetildikleri görülmektedir. Elimizde bu hususu teyit eden birkaç emr-i âlî kaydı bulunmaktadır. Örneğin, 40 Numaralı Tokat Şer'îye Sicil'i'nde yer alan 25 Safer 1251/22 Haziran 1835 tarihli emr-i âlî kaydında Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi müdürü es-Seyyid Mehmed Nazîf Bey'in yazısı üzerine, Amasya'da Haremeyn Hazinesi'ne mazbut Sultan Bayezid Vakfı kaimmakamı tarafından Amasya, Merzifon, Çorum, Niksar ve havalisinde adı geçen hazineye tabi olarak idare olunan evkâf ile Haremeyn'e meşrut bütün vakıfların muhasebelerini denetlemek üzere Lütfullah Bey'in tayin edildiği ifade edilmektedir (TŞS 40: 123/1). Aynı sicil defterinde Lütfullah Bey'in tayinini teyit eden ve onun idaresindeki vakıfların muhasebe defterleri ile hâsılat öşürlerinin Haremeyn Hazinesi'ne irsalini emreden başka kayıtlar da bulunmaktadır (TŞS 40: 124/1, 125/1, 148/2). Bu kayıtlardan Lütfullah Bey'in Haremeyn Hazinesi'ne bağlı Sivas eyaleti dâhilindeki bütün vakıfların nazırlığına atandığı anlaşılmaktadır. 48 numaralı Tokat Şer'îye sicilinde yer alan Gurre-i Cemaziyelahir 1252/13 Eylül 1836 tarihli bir emr-i âlî kaydında Lütfullah Bey, Amasya, Tokat, Çorum, Merzifon, Niksar, Sivas ve bunlara tabi yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı vakıfların mu'accelât nâzırı olarak gösterilmektedir (TŞS 48: 51-52). Yine aynı ferman kaydında, Mu'accelât Nâzırı Lütfullah'ın Şam'a gitmesi nedeniyle yerine, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nâzırı es-Seyyid el-Hac İbrahim Edhem'in tahriri ile söz konusu vakıfların vâridat ve masârifâtının tutulması ve denetlenmesi için Ali Ağa'nın atandığı bildirilmektedir. Bu fermanla yer alan bilgilerden 1836 yılı başında Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte, Sivas eyaleti dâhilindeki Haremeyn vakıflarını idare eden Lütfullah Bey'in unvanının mu'accelât nâzırlığına çevrildiği, onun Şam'a gitmesi üzerine yerine Ali Ağa'nın atandığı anlaşılmaktadır.

49 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde Sivas eyaletinde Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesine tabi mazbût ve mülhak bütün vakıfların mu'accelât nâzırı olan Ali Ağa'dan sonra göreve gelen el-Hac Surûrî Efendi'ye hitaben yazılmış 2 adet emr-i âlî ve 1 adet buyuruldu kaydı yer almaktadır. 2 Safer

1253/8 Mayıs 1837 tarihli ilk emr-i âlîde, Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı Sivas eyaletindeki vakıflar için Ali Bey, Kayseri ve civarında bulunan vakıflar için Ömer Bey'in Mu'accelât Nâzırı olarak atandığı ancak bunların görevlerini ihmal ettiklerinden Amasya'da Sultan Bayezid Han, Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Han vakıflarıyla Sivas eyaletinde Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon, Niksar, Zile, Turhal, Çorum, Osmaniçik ve sair kazalar ile Kayseri Sancağı ve civarındaki Niğde, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp, Develi ve sair yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn Nezâreti'ne tâbi olan ve Haremeyn-i Şerifeyn'e meşrut bütün vakıfların muhasebe işlemlerinin gözden geçirilmesi ve iyi idare olunması için Divân-ı Hümayun kalemi katiplerinden el-Hac Surûrî Bey'in mu'accelât nâzırı olarak tayin edildiği bildirilmektedir (TŞS 49: 127).

7 Cemaziyevvel 1253/9 Ağustos 1837 tarihli ikinci emr-i âlîde, Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî Efendi'den Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesince idare olunan vakıflardan Amasya'da Sultan Bayezid Han, Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Han vakıflarıyla Sivas eyaletinde Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon, Niksar, Zile, Turhal, Çorum, Osmaniçik ve sair kazalar ile Kayseri Sancağı ve civarındaki Niğde, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp, Develi ve sair yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn Nezâreti'ne tâbi olan ve Haremeyn-i Şerifeyn'e meşrut bulunan bütün vakıfların muhasebe işlemlerinin gözden geçirilmesi ve Amasya'da vaki Bülbül Hatun vakfının arazisine dışardan yapılan müdahalenin durdurulması talep edilmektedir (TŞS 49: 128). Daha sonra bu emr-i âlîdeki talepler 26 Receb 1253/26 Ekim 1837 tarihli bir buyuruldu ile tekit edilmiştir (TŞS 49: 129/1). Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî Efendi'nin idarî sorumluluğu Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarını kapsamaktadır.

1836-1841 yılları arasında Tokat Kazası ve Tokat muhassıllığındaki vakıfların muhasebe defterlerini ihtiva eden 53 numaralı Tokat Şer'îye Siciline göre, 19 Şevval 1254/5 Ocak 1839 tarihine kadar Tokat'ta Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresi için bir mu'accelât nâzırı görev yapmaktaydı. 3 Receb 1252-5 Rebiülevvel 1255/14 Ekim 1836-19 Mayıs 1839 tarihleri arasında Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından es-Seyyid Ebube-

kir Ağa, 23 Rebiülahir 1255-29 Zilhicce 1255/6 Temmuz 1839-4 Mart 1840 tarihleri arasında ise Hüseyin Efendi Evkâf-ı Hümayun Nezâreti mu'accelât nâzırı olarak Tokat'ta bulunuyordu (TŞS 53: 1-109, 110/1-152/2, 213). 49 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde yer alan 28 Cemaziyelahir 1253/29 Eylül 1837 tarihli bir emr-i âlî kaydında, Tokat, Niksar, Kaza-yı Erba'a, Kazâbâd ve Artukâbâd'da Nezâret-i Evkâf-ı Hümayûn'a bağlı vakıfların idaresine Tokat ileri gelenlerinden Ebubekir Bey mu'accelât nâzırı tayin edilmişken bu kazalardan Kazâbâd ve Artukâbâd'daki vakıflara Sivas eyaleti Mu'accelât Nâzırı Mîr Es'ad tarafından müdahale edildiği bildirilmekte ve bunun men'î emredilmektedir (TŞS 49: 120). Bu fermandaki bilgiden Evkâf-ı Hümayun Nezâreti tarafından Ebubekir Bey'in Tokat ve mülhakatı kazalarının mu'accelât nâzırı olarak atandığı, Sivas eyaletinin diğer kazalarındaki Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresinin ise Mîr Es'ad Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Yine 53 numaralı Tokat Şer'îye Siciline göre, 1836-1839 yılları arasında, yukarıda adları geçen Ali Ağa (15 Şaban 1252-Gurre-i Muharrem 1253/25 Kasım 1836-7 Nisan 1837) ve el-Hac Surûrî Efendi (Gurre-i Zilkade 1253-19 Şevval 1254/27 Ocak 1838-5 Ocak 1839) Tokat'ta Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı vakıfların mu'accelât nâzırlığını yapmaktaydılar³. 13 Haziran 1838 tarihinde Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmasından sonra, 20 numaralı Sivas Şer'îye Siciline kayıtlı 19 Safer 1255/4 Mayıs 1839 tarihli bir emr-i âlîde belirtildiği üzere, Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî, Amasya ve Sivas sancakları dahilindeki Haremeyn vakıflarına mu'accelât müdürü tayin edilmiştir. Ancak onun başka bir yere mu'accelât müdürü olarak atanması sebebiyle bu iki sancaktaki Haremeyn vakıflarının idaresi yine bu iki sancağın Evkâf-ı Hümayun Nezâreti mu'accelât müdürü olan Es'ad Bey'e devredilmiştir (Başol 2010: 53).

52 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde kayıtlı 19 Safer

1255/4 Mayıs 1839 tarihli bir emr-i âlîdeki bilgilerden Es'ad Bey'in, Tokat Kazası ve mülhakatındaki Evkâf-ı Hümayun Nezâreti ve Haremeyn'e bağlı vakıfların idaresinden sorumlu olmadığı görülmektedir. Bu kayıta, Tokat ve çevresindeki bütün vakıfların idaresinin evvela mu'accelât müdürü unvanıyla Bekir Bey'e verildiği ancak onun uygunsuz hareketi sebebiyle azledilerek yerine Tokat kalhânesi nâzırı Hüseyin Efendi'nin atandığı bildirilmektedir (TŞS 52: 50). Gerek bu emr-i âlîdeki bilgi ve gerekse TŞS 53'de yer alan vakıf muhasebe kayıtlarından, Mu'accelât Evkâf Müdürü Hüseyin Efendi'nin kazadaki bütün vakıfların idaresinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁴. Yine bu kayıtlardan, kaza dâhilindeki vakıfların idaresinden sorumlu birime *Mu'accelât Evkâf Müdürlüğü* adının verildiğini öğreniyoruz.

52 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde kayıtlı Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından hazırlanarak mu'accelât müdürlerine gönderilen Gurre-i Rebiülevvel 1255/15 Mayıs 1839 tarihli talimatnâme sûretinde ise, Evkâf-ı Hümayûn ve Haremeyn Hazinesi'ne ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin *mahlulât mu'accelâtı, ferağ ve intikal harçları, fazla-yı evkâf, ma'aş-ı muharrir ve harc-ı muhasebe* gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve bu harçlardan mu'accelât müdürlerinin alacağı hisse miktarlarından bahsedilmektedir (TŞS 52: 51-53). Tanzimat fermanının ilanından kısa bir süre öncesine tesadüf eden bu talimatnâme, taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında Evkaf Nezâretince hazırlanarak yürürlüğe konulan ilk hukukî düzenlemedir.

2.2. 1839-1842 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Tanzimat fermanının malî alanda öngördüğü değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için eyaletlerde idarî düzenlemelere gidilmesi üzerine, evvela vergi toplamada yürürlükte olan iltizam usulü 1840 yılı başlarında kaldırılarak eyaletlerde Muhasıllık idareleri teşkil edildi. Sivas eyaleti dâhilinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası ile birlikte Artukâbâd, Kazâbâd, İpsile-Şarkipare

³ Bu şahısların isimlerinin geçtiği muhasebe kayıtları için bkz. TŞS 53, s. 9/2, 20/2, 21/1, 21/2; 24/1, 24/2, 25/1, 31/2, 32/2, 33/1, 53/2, 64/1, 75/3, 207/1, 207/2; 209/1, 209/2, 209/3; 210/1, 210/2.

⁴ Nitekim TŞS 53, s. 208'de kayıtlı Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları muhasebe defterlerinde *Mu'accelât Nâzırı* olarak Hüseyin Efendi'nin ismi geçmektedir.

kazaları bir Muhassıllık bölgesi kabul edilerek Hilmi Efendi 1840 yılı Ocak ayı başlarında muhassıl tayin olundu. Hilmi Efendi, Muhassıllık Meclisi ile birlikte Tokat Muhassıllığı'nı idare etmeye başladı (Açık 2003: 256). Bu yeni idari yapı, Muhassıllık dâhilindeki vakıfların idaresini de üstlendi. 1836-1841 yılları arasındaki vakıf muhasebe defterlerini içeren 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicilindeki kayıtlara göre, 1840-1841 yılları vakıf muhasebe defterleri; başta kadı (hâkim-i belde) olmak üzere, muhassıl, Muhassıllık Meclisi azaları ve vakıf mütevellilerinin işbirliği ile hazırlanmıştır⁵.

Taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında yürürlüğe konulan Gurre-i Rebiülevvel 1255/15 Mayıs 1839 tarihli ilk talimatnâme, 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat fermanının ilanı ile birlikte ortaya çıkan yeni şartlar ve Muhassıllık idarelerinin teşkili sebebiyle Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nce yeniden hazırlandı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Umumiye'de görüşülerek karara bağlandı. Muharrem 1255/Mart 1839 tarihinden geçerli olmak üzere, 29 Zilhicce 1256/24 Ocak 1841 tarihinde sadır olan bir "irâde-i seniyye" ile yürürlüğe konulan ve 9 maddeden oluşan yeni talimatnâmede, ülke genelinde idaresi Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazinelerine ait mazbut vakıf bina ve arazilerin "mahlûlât mu'accelâtı", "ferağ ve intikal harçları", "fazla-yı evkâf", "ma'aş-ı muharrir", "harc-ı muhasebe" gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve diğer vakıf muamelatının Tanzimat'ın getirdiği yeni esaslara göre "hükkâm-ı belde" nezâretinde, mahalli meclislerce (Muhassıllık meclisleri) nasıl uygulanacağı ayrıntılı olarak açıklandı (Öztürk 1995: 81).

Tanzimat esasları ve talimatnâme hükümlerine göre, hâkim-i beldenin nezâreti altında muhassıl, muhassıllık meclisi azaları ve vakıf mütevellileri tarafından idare olunan taşra vakıflarının yıllık gelirleri, Evkâf Hazinesi'ne aktarılmak üzere, mahallî mirî sandıklarında toplanıyordu (Öztürk 1995: 81). 1842 yılına girildiğinde hem bu tarz

vakıf idaresinin hem de muhassıllık uygulamasının olumsuz sonuçları görüldüğünden her ikisi de kaldırıldı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 966 numaralı Defter-i Ahkâm-ı Evkâf'da yer alan taşra vakıf idaresindeki değişimi anlatan belgenin girişinde, belde hâkimleri şer'î işlerle meşgul olduklarından vakıf işlerine layıkıyla bakamadıkları, bu yüzden Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazineleri gelirlerinde büyük ölçüde azalma yaşandığı; bu uygulama ile vakıf işlerinin iyi idare edilemediği; hatta bu hususların erbâb-ı vukuf tarafından da ifade edildiği bildirilmektedir (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf nr. 966*: 400).

Vakıfların idaresindeki problemleri çözmek amacıyla Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Numan Bey, talimatnâmenin bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yeni bir madde ilave edilmesi için 29 Zilhicce 1256/24 Ocak 1841 tarihli bir layiha hazırladı. Bu layihaya göre, belde hâkimleri vakıfların sadece hukukî işleri ile alakadar olacak; müşirler, defterdarlar ve kaymakamlar tarafından vilâyet ileri gelenleri arasından birer vasıflı memur tayin edilerek vakıflar hasılatının defterleriyle birlikte Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne irsali sağlanacak ve adı geçen memura maaş tahsis edilecekti. Layihanın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Umumiye'de görüşülmesi sırasında, vakıf hasılatının dikkatlice ve zamanıyla toplanması için her beldeye birer memur tayininin gerekli olduğu, memurların merkezden gönderilmesi halinde maaş ve harcırah verilmesi gerektiği, oysa mahallinden temin edilmesi halinde görev yapacağı mahallin vakıf gelirlerinin durumuna göre, kuruşta 1 paradan 10 kuruşta 1 kuruşa kadar vakıf gelirlerinden ücret ödenmesinin daha ekonomik ve vakıfların lehine olacağı değerlendirildi. Taşra vakıflarının idaresine atanacak memurların ise müşirler, defterdarlar ve kaymakamlarca yerli ileri gelenlerden veya gümrük emînleri arasından uygun görülen mutemet ve muktedir kimselerden seçilerek tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bu şekilde karara bağlanan yeni talimatname, 13 Cemaziyelevvel 1258/22 Haziran 1842 tarihli fermanla yürürlüğe konuldu (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf nr. 966*: 400)⁶. Bu talimatnamenin son maddesi-

5 TŞS 53, s. 152/3-206/3'de yer alan vakıf muhasebelerinin açıklama paragraflarında, her bir vakıf muhasebesinin başta kadı (hâkim-i belde) olmak üzere, muhassıl, Muhassıllık Meclisi azaları ve vakıf mütevellilerinin işbirliği ile hazırlanmakta olduğu ifade edilmektedir.

6 Bu yeni talimatnamenin bir sureti, Gurre-i Muharrem 1259/1 Şubat 1843 tarihli olarak TŞS 56, s. 24-26'da kaydedilmiştir.

ne göre, mahalleye tayin edilen vakıf memurları, müşir, defterdar ve kaymakamların gözetiminde çalışacaklar; her üç ayda bir vakıf gelirlerini “bir akçesi ketm ve ahz ve telef ve israf olunmaksızın” ve “Maliye Hazinesi emval ve muhasebâtına karıştırmadan”, sultan ve vezir vakıfları gelirleri ile mahallinde mütevellî ve mütevellî kaymakamı olmayan vakıfların ferağ ve intikal temessükleriyle beraber Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne göndereceklerdi. Ayrıca, bu vakıf memurları arasında, talimat esaslarına aykırı davranışlar veya uygun olmayan davranışlarda bulunanlar olursa, derhal mazbataları hazırlanarak görevlerine son verilecekti (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkaf nr. 966*: 399; Öztürk 1995: 81).

2.3. 1842-1867 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasıyla eyaletlerde kazaların yönetimi *müdür* adı verilen ve kaza ileri gelenleri arasından seçilen kimselere bırakıldı. 1842-1867 yılları arasında Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na tabi bir kaza olarak Tokat, bir müdür tarafından idare edildi (Açıkel 2003: 257).

Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasından hemen sonra taşra vakıflarının yönetimi hakkında yürürlüğe konan 22 Haziran 1842 tarihli talimat hükümlerine göre, taşradaki vakıfların idaresi ve gelirlerinin tahsili, mahallî meclislerin (memleket meclisi) gözetiminde vali, defterdar ve kaymakamların atayacakları memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Ancak Tokat Şer'îye Sicillerinde kayıtlı 1843 ve 1844 yıllarına ait bazı belgelerde, Sivas eyaletindeki vakıf idarecileri için *mu'accelat müdürü*, *mu'accelât nâzırı* ve *evkâf müdürü* gibi unvanlar kullanılmıştır. Örneğin, 14 Rebiülevvel 1259/14 Nisan 1843 tarihli bir buyuruldu kaydına göre, 13 Mart 1843 tarihinden itibaren Sivas eyaletinde bulunan Evkâf-ı Şerife Müdürlüğüne Arif Efendi getirilmiştir. Buyuruldu da, Arif Efendi'den idaresi altındaki vakıfların muhasebe defterlerinin 13 Cemaziyelevvel 1258/22 Haziran 1842 tarihli talimatnameye göre tutulmasına dikkat ederek harçlar ile gelir fazlalarını Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne göndermesi istenmektedir (TŞS 56: 24/1). 17 Rebiülahir 1259/18 Mayıs 1843 tarihli bir başka buyuruldu kaydında

Arif Efendi, Sivas eyâleti Mu'accelât nâzırı olarak geçmektedir (TŞS 56: 95/1). 13 Rebiülahir 1259/13 Mayıs 1843 tarihli bir mektub-ı sâmi kaydında ise, vazifeye meşrût ve merbût vakıfların yıllık muhasebelerinin evkâf müdürleri denetiminde yapılması, vakıf araziler üzerinde mülkiyet iddiası ile açılan davalarda vakıf müdürlerinin katılımı ile mahalli meclislerde inceleme yapıldıktan sonra yerel mahkemelerin karar vermesi gerektiği ifade edilmektedir (TŞS 56: 94/1). Son olarak, 25 Rebiülahir 1260/14 Mayıs 1844 tarihli bir buyuruldu kaydında, Sivas eyâleti Mu'accelât Nâzırı Arif Efendi'nin vakıf denetimleri için kazaları dolaşmaya başladığı hatırlatılarak yerel kadı, meclis azaları ve vakıf mütevellilerince mazbut ve gayri mazbut vakıfların yıllık muhasebe işlemleri ile gelir tahsilâtının yapılarak kendisine teslimi emredilmektedir (TŞS 57, s. 13/2). Sicillerde yer alan bu kayıtlardan, Sivas eyalet merkezinde *mu'accelat müdürü* ya da *mu'accelât nâzırı* unvanı taşıyan üst düzey bir vakıf yöneticisi, kazalarda ise *evkaf müdürü* unvanlı bir vakıf idarecisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

1845 yılına gelindiğinde, mahallen tayin edilen memurlar eliyle taşra vakıflarının istenilen seviyede idarelerinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Mütevellî ve câbiler tarafından yapılan suistimallerin önüne geçilememesi ve vakıflardan sağlanan gelirlerin zamanında Evkâf Hazinesi'ne gönderilmesinde sıkıntılar yaşanması, sistemin değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Haziran 1845'te vakıfların iyi idarelerini temin etmek, yönetimlerinde yaşanan sıkıntıları aşmak ve disiplini sağlamak amacıyla Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtip verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince merkezden atanan evkâf müdürlerinin eline verilmek üzere, taşra vakıflarının idaresini düzenleyen 9 maddelik 22 Haziran 1842 tarihli talimatın “gedik”le ilgili bendi çıkarılarak 14 madde halinde yeniden hazırlanmış ve 27 Cemaziyelevvel 1261/3 Haziran 1845 tarihli “irade-i seniyye” ile yürürlüğe konulmuştur (Öztürk 1995: 83; TŞS 58: 23/1; VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkaf nr. 967*: 46-48).

Haziran 1845'ten itibaren taşra vakıflarının idarelerinden sorumlu olan evkâf müdürleri, yeni talimatnâme hükümleri ile vakfiye şartlarını dik-

kate alarak görev yapacaklardı. Yeni talimatnâme hükümlerine göre, evkâf müdürleri mazbut ve mülhak vakıfların yıllık muhasebe işlemlerinin takip edilmesi, vakıf bina ve arazilerden mahlul olanların ihalesi ve mu'accelât rüsumlarının tahsili, ferağ ve intikal işlemlerinde uygulanan muharrir, muhasebe ve sair harçların alınması, vakıf gelir fazlalarının toplanması ve tahsil edilen bütün gelirlerin Evkâf-ı Hümayûn Hazinesi'ne gönderilmesinden sorumlu idiler (TŞS 58: 23-26).

3 Haziran 1845 tarihli yeni talimatnâmenin 58 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde yer alan 8 Haziran 1845 (2 Cemaziyelahir 1261) tarihli suretinin sonuna ilave edilen paragrafta, Sivas eyaleti dâhilindeki bütün vakıfların idaresi için Ali Ağa'nın atandığı kaydı düşülmüştür (TŞS 58: 26). 15 Zilka'de 1261 /15 Kasım 1845 tarihli bir fermada ise 1258/1843 yılında Sivas eyaleti evkâf-ı şerife müdürlüğüne getirilen Arif Efendi'nin görevini hakkıyla yerine getiremediğinden azledilerek yerine Hacı Ali Ağa'nın atandığı bilgisi yer almaktadır (TŞS 58: 21). Bu kayıtlardan eyaletin merkezden atanan ilk evkâf müdürünün Hacı Ali Ağa olduğu anlaşılmaktadır.

25 Zilka'de 1264 / 23 Ekim 1848 tarihli bir buyruldu kaydında, Sivas eyâleti Evkâf Müdürü Hacı Fettah Efendi'nin bir istid'asına yer verilmiştir (TŞS 59: 164/2). Evkâf müdürü bu dilekçesinde mütevellilerin vakıf muhasebelerini hazırlayıp Evkâf Hazinesi hisselerini havale etmeden önce mâlikâne sahiplerine bir şey vermemesi, aksine davrananların cezalandırılmasını istemektedir.

25 Şa'ban 1266/6 Temmuz 1850 tarihli emirnâmede taşrada bulunan bazı zaviye ve müstesna vakıfların hâsılatlarından harç alınmaması ve muhasebelerinin hasbî olarak yapılması istenilmektedir (TŞS 61: 16/2). 21 Zilka'de 1266 / 28 Eylül 1850 tarihli bir diğer emirnâmede, taşradaki evkâf-ı şerife arazi ve binalarından hâsıl olan ferağ ve intikal harçlarının yarısının Evkâf Hazinesi'ne, diğer yarısının müteveli, kâtip ve câbi gibi vakıf hademesine verilmesi, vakıf hademesi olmayan vakıflarda bütün harçların Evkâf Hazinesi'ne gönderilmesi, vakıf hademesi olan vakıflarda ise ilgili harçların yarısından yarım hissenin mütevelliyeye ödenmesi, kalan yarım hissenin ise câbi ve kâtip arasında eşit şekilde paylaşılması

gerektiği hususları evkâf müdürlerine hatırlatılmıştır (TŞS 61: 16/1).

Taşrada bulunan vakıfların iyi bir şekilde idare edilmelerini sağlamak amacıyla 13 Rebiülahir 1278 / 18 Ekim 1861 tarihinde alınan bir kararla maaşları Evkâf Hazinesi'nden karşılanmak üzere 68 evkâf müdürlüğüne kapı çuhadarları tayin edilmiştir (Öztürk 1995: 84). Bundan iki sene sonra, taşra vakıflarının idaresi hakkında "Taşralarda Kâin Bilcümle Evkâf-ı Şerife'nin Cihât-ı İdaresiyle Evkâf Müdürleri'nin Harekât ve İcraâtı Hakkında Atik Layiha" adıyla 9 fasıl 54 bendden oluşan kapsamlı yeni bir düzenleme yapılmıştır (Düstur I/II 1280: 146-169). Bu yeni düzenlemeye göre, evkâf müdürleri *Memleket Meclisi* azası olduklarından muayyen günlerde bu meclis toplantılarına katılacaklar, sair günlerde mahalli hükümet dairesinde maiyetlerinde bulunan kâtiplerle vakıf işlerine bakacaklardır.

Bu dönemde (1842-1876) Tokat Kazası'nda "vakıf müdürlüğü" biriminin mevcut olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4. 1867-1880 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

1864 yılı Vilâyet Nizamnâmesi gereğince 1867'de gerçekleştirilen idarî taksimat sonucu, Sivas eyaletinin adı "Sivas Vilâyeti" oldu. Sancak sayısı ise 3'den (Sivas, Amasya ve Çorum, Divriği) 4'e (Sivas, Amasya, Aziziye, Koçgiri)⁷ çıkarıldı. 1873 yılında Sivas Vilâyeti sancakları yeniden düzenlenerek sancak sayısı 4'den 3'e indirildi. Bu durum Aziziye ve Koçgiri sancaklarının dışarıda bırakılması ve Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın eklenmesiyle meydana geldi. Böylece Sivas Vilâyeti; Sivas, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından müteşekkil hale getirildi⁸. 1867 idarî taksimatı ile Tokat Kazası eskiden olduğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı kaldı. Bu son idarî durum, Tokat'ın sancak statüsü elde ettiği 1879 yılına kadar muhafaza edildi (Açıkel 2003: 258).

1867-1872 yılları arasında Sivas Vilâyeti'ndeki vakıflar, sancak merkezlerindeki evkâf müdürleri ve maiyetlerinde bulunan kâtipler tarafından

7 1284/1867 Yılı Devlet Salnamesi, s. 178-179.

8 1290/1873 Yılı Devlet Salnamesi, s. 250-251.

idare edildi. 1287/1870 ve 1288/1871 yılları Sivas Vilâyet salnâmelerine göre, Sivas ve Amasya sancaklarında birer evkâf müdürü ile ikişer kâtip, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda ise bir evkâf müdürü ile bir kâtip görev yapmaktaydı⁹. Sivas Vilâyeti yıllıklarından 1872-1875 yılları arasında Sivas Vilâyeti'nde sancak merkezlerinde "evkâf muhasebecilikleri", bazı kaza merkezlerinde ise "evkâf vekillikleri" birimlerinin oluşturulduğu görülmektedir¹⁰. Bu dönem yıllıklarında Tokat Kazası'nda "evkâf müdürlüğü" veya "evkâf vekilliği" biriminin mevcut olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Devlet giderlerinin azaltılması ve kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi amacıyla devlet dairelerinin yeniden düzenlenmesi, 26 Şevval 1296/13 Ekim 1879 tarihli bir irade-i seniyye ile karara bağlandı (Öztürk 1995: 85). Bu karar çerçevesinde, vilâyet ve müstakil idare olunan mutasarrıflıklardaki evkâf muhasebecilikleri aynen muhafaza, liva evkâf muhasebecilikleri müdürlüğe tahvil edildi. Bu yeni düzenlemeye göre, vakfa emeği geçenler arasında yapılan imtihanla başarılı olanlar, doğrudan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince muhasebeciliklere tayin edilecekti. Evkâf müdürleri doğrudan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince tayin edilebileceği gibi, vilâyet meclisleri ve evkâf muhasebecileri tarafından inha edilen kimseler arasından da seçilebilecekti. Vilâyet evkâf muhasebecileri, liva mutasarrıflarının görüşlerini de almak suretiyle liva evkâf müdürlerinin çalışmalarını, hal ve hareketlerini altı ayda bir teftiş edecekler, muhasebelerini vilâyet meclisleri marifetiyle gözden geçirecekler, vakıf gelir ve giderlerini masraf makbuzlarına dayalı olarak Evkâf Hazinesi'ne göndereceklerdi (Öztürk 1995: 86).

1879 yılı itibariyle Sivas Vilâyet merkezinde Evkâf muhasebeciliği, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında Evkâf Müdürlükleri bulunmaktaydı (Öztürk 1995: 95). Aynı yılın sonunda (13 Aralık 1879) Tokat Kazası'na, Sivas Vilâyeti içinde sancak statüsü verilmesiyle (Mercan 2002: 5-13; Gökbilgin 1979: 410; Şemseddin Sami 1308: III, 1692) Tokat Sancağı'nda da Evkâf Müdürlüğü ku-

ruldu¹¹. Başlangıçta Tokat Evkâf Müdürlüğü'nde, bir müdür ile bir kâtip görev yapmaktaydı. 1880-1889 yılları arasındaki süreçte, Tokat Sancağı'na tabi Erbaa, Niksar ve Zile kazalarında evkâf vekillikleri oluşturularak sancak dâhilinde vakıf idare teşkilatı tamamlandı¹².

3. Sonuç ve Değerlendirme

15. asırdan Tanzimat'a kadar olan süreçte, Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası'nda, 53 numaralı Tokat Şer'iye sicilindeki kayıtlara göre, 1835-1839 yılları arasında Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı dokuz, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne tabi 167 adet vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıfların idaresi, 1890'a kadar olan süreçte bazı aşamalardan geçerek kurulan ve farklı adlar taşıyan idarî birimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak, 1836-1839 yılları arasında Tokat Kazası'nda her iki nezârete bağlı vakıfların "Mu'accelât Nâzırlığı" adı verilen ayrı yerel idari birimlerle yönetildikleri görülmektedir. Tokat, Niksar, Kaza-yı Erba'a, Kazâbâd ve Artukâbâd'da Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a bağlı vakıfların idaresi bir *evkâf-ı hümâyûn mu'accelât nâzırı* tarafından yürütülmüştür. Sivas eyaletinin diğer kazalarındaki Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresi için diğer bir evkâf-ı hümâyûn mu'accelât nâzırı tayin edilmiştir. Sivas eyaletindeki bütün Haremeyn vakıfları için ise bir *Haremeyn Mu'accelât Nâzırlığı* teşkil edilmiştir. Bu nazırlığın sorumluluk alanı, Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarını kapsamaktaydı. Sivas eyaletinde sadece bir adet Haremeyn Mi'accelât Nâzırlığı'nın bulunması ve Kayseri bölgesi Haremeyn vakıflarının da buraya bağlanması, eyalet dahilinde Haremeyn vakıflarının sayısının az olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

3 Haziran 1838 tarihinde Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmasıyla *Mu'accelât Nâzırlığı* makamı, *Mu'accelât Müdürlüğü*ne çevrilmiştir. Daha sonra Amasya ve Sivas sancakları dâhilindeki Hare-

9 1287/1870 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 77; 1288/1871 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 78.

10 1289/1872 yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 99; 1292/1875 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 67, 73-85.

11 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 119, 123.

12 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 129; 1300/1883 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 116, 119, 120, 128.

meyn vakıflarının idaresi bu iki sancağın Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Mu'accelât Müdürlüğü'ne aktarılmıştır.

İkinci olarak, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında ilk hukukî düzenleme sayılan 15 Mayıs 1839 tarihli talimatnâmeyi hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Bu talimatnâmede, Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazinelerine ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin *mahlulât mu'accelâtı, ferağ ve intikal harçları, fazla-yı evkâf, ma'aş-ı muharrir* ve *harc-ı muhasebe* gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve bu harçlardan Mu'accelât müdürlerinin alacağı hisse miktarları tespit edilmiştir.

Üçüncü olarak, 1840 yılı başlarında iltizam usulü kaldırılarak eyaletlerde Muhassıllık idareleri teşkil edildiğinden Sivas eyaleti dâhilinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası ile birlikte Artukâbâd, Kazâbâd, İpsile-Şarkipare kazaları bir Muhassıllık bölgesi kabul edilmiştir. Bu yeni idari yapı, Muhassıllık dâhilindeki vakıfların idaresinden de sorumlu tutulmuştur. 15 Mayıs 1839 tarihli ilk vakıf idare talimatnâmesi, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince yenilenerek 24 Ocak 1841 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Bu yeni talimatnâmeye göre, taşra vakıfları hâkim-i beldenin (kadı) nezâreti altında muhassıl, muhassıllık meclisi azaları ve vakıf mütevellileri tarafından idare olunarak taşra vakıflarının yıllık gelirleri, Evkâf Hazinesi'ne aktarılmak üzere, mahallî mirî sandıklarında toplanacaktı. 1842 yılına girildiğinde hem bu tarz vakıf idaresinin hem de muhassıllık uygulamasının olumsuz sonuçları görüldüğünden her ikisi de kaldırılmıştır.

Dördüncü olarak, muhassıllık uygulamasının kaldırılmasından hemen sonra taşra vakıflarının yönetimi hakkında yürürlüğe konan 22 Haziran 1842 tarihli talimat hükümlerine göre, taşradaki vakıfların idaresi ve gelirlerinin tahsili, mahallî meclislerin (memleket meclisi) gözetiminde vali, defterdar ve kaymakamların atadıkları memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Tokat Şer'îye Sicil kayıtlarından 1842-1845 yılları arasında Sivas eyalet merkezinde *mu'accelat müdürü* ya da *mu'accelât nâzırı* unvanı taşıyan üst düzey bir vakıf yöneticisi, kazalarda ise *evkâf müdürü* unvanlı bir idareci bulunduğu anlaşılmaktadır.

1845 yılına gelindiğinde, mahallen tayin edilen memurlar eliyle taşra vakıflarının istenilen seviyede idarelerinin mümkün olmadığı anlaşılmaması üzerine, Haziran 1845'te vakıfların iyi idarelerini temin etmek, yönetimlerinde yaşanan sıkıntıları aşmak ve disiplini sağlamak amacıyla Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtip verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince merkezden atanan evkâf müdürlerinin eline verilmek üzere, 3 Haziran 1845 tarihli yeni bir talimatname hazırlanmıştır. Bu dönemde Sivas eyaletinin merkezden atanan ilk evkâf müdürünün Hacı Ali Ağa olduğu anlaşılmaktadır.

Beşinci olarak, taşrada bulunan vakıfların iyi bir şekilde idare edilmelerini sağlamak amacıyla 18 Ekim 1861 tarihinde alınan bir kararla maaşları Evkâf Hazinesi'nden karşılanmak üzere 68 evkâf müdürlüğüne kapı çuhadarları tayin edilmiştir. Bundan iki sene sonra, taşra vakıflarının idaresi hakkında *Taşralarda Kâin Bilcümle Evkâf-ı Şerife'nin Cihât-ı İdaresiyle Evkâf Müdürleri'nin Harekât ve İcraâtı Hakkında Atık Layiha* adıyla 9 fasıl 54 bendden oluşan kapsamlı yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeye göre, evkâf müdürleri Memleket Meclisi azası olduklarından muayyen günlerde bu meclis toplantılarına katılacaklar, sair günlerde mahalli hükümet dairesinde maiyetlerinde bulunan kâtiplerle vakıf işlerine bakacaklardı. Bu dönemde Tokat Kazası'nda "vakıf müdürlüğü" biriminin mevcut olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Altıncı olarak, 1864 yılı Vilâyet Nizamnâmesi gereğince, Sivas eyaletinin adı *Sivas Vilâyeti*'ne çevrilirken Tokat Kazası eskiden olduğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı kalmıştır. 1867-1872 yılları arasında Sivas Vilâyeti'ndeki vakıflar, sancak merkezlerindeki evkâf müdürleri ve maiyetlerinde bulunan kâtipler tarafından idare edilmiştir. Sivas Vilâyeti yıllıklarından 1872-1875 yılları arasında Sivas Vilâyeti sancak merkezlerinde *Evkâf muhasebecilikleri*, bazı kaza merkezlerinde ise *Evkâf vekillikleri* birimlerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu dönem yıllıklarında Tokat Kazası'nda *Evkâf müdürlüğü* veya *Evkâf vekilliği* biriminin mevcut olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Son olarak, 13 Ekim 1879 tarihinde yürürlüğe giren bir düzenleme ile vilâyet ve müstakil idare olunan mutasarrıflıklardaki evkâf muhasebecilikleri aynen muhafaza, liva evkâf muhasebecilikleri müdürlüğe tahvil edilmiştir. 1879 yılı itibariyle Sivas Vilâyet merkezinde evkâf muhasebeciliği, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında evkâf müdürlükleri bulunmaktaydı. Aynı yılın sonunda

(13 Aralık 1879) Tokat Kazası'na, Sivas Vilâyeti içinde sancak statüsü verilmesiyle Tokat Sancağı'nda da Evkâf Müdürlüğü kurulmuştur. 1880-1889 yılları arasındaki süreçte, Tokat Sancağı'na tabi Erbaa, Niksar ve Zile kazalarında *Evkâf vekillikleri* oluşturularak sancak dâhilinde vakıf idare teşkilatı tamamlanmıştır.

Kaynaklar

Tokat Şer'îye Sicilleri (TŞS):

TŞS 40, s. 123/1, 124/1, 125/1, 148/2; TŞS 48, s. 51-52; TŞS 49, s. 120, 127, 128, 129/1; TŞS 52, s. 50-53; TŞS 53, s. 9/2, 20/2, 21/1, 21/2, 24/1, 24/2, 25/1, 31/2, 32/2, 33/1, 53/2, 64/1, 75/3, 110/1, 152/2, 207/1, 207/2, 208, 209/1, 209/2, 209/3, 210/1, 210/2, 213; TŞS 56, s. 24/1, 24-26, 94/1, 95/1; TŞS 57, s. 13/2; TŞS 58, s. 21, 23-26; TŞS 59, s. 164/2; TŞS 61, s. 16/1, 16/2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf* nr. 966, s. 399-400; VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf* nr. 967, s. 46-48; Düstur: I/II 1280, s. 146-169.

Devlet ve Sivas Vilâyeti Salnâmeleri:

1284/1867 Yılı Devlet Salnamesi, s. 178-179; 1290/1873 Yılı Devlet Salnamesi, s. 250-251; 1287/1870 yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 77; 1288/1871 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 78; 1289/1872 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 99; 1292/1875 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 67, 73-85; 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 119, 123, 129; 1300/1883 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 116, 119, 120, 128.

Araştırma Eserler (Kitap ve makaleler)

Açıkel, Ali (2003). "Tanzimat Döneminde Tokat Kazası'nın İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/2 s. 253-265.

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul.

Başol, Ömer (2010). *20 Numaralı Sivas Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Gökbilgin, Tayyib (1979). "Tokat", *İslam Ansiklopedisi* (İA), C. 12/1 (İstanbul), s. 410.

İbnü'l-Emin M. Kemal (İnal) ve H. Hüsameddin (1335). *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzârın Terâcüm-i Ahvâli*, Dâru'l-hilâfetül'l-âliye.

Mercan, Mehmet (2002). "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat), s. 5-13.

Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara.

Şemseddin Sami (1308). *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul, III, s. 1692.

Ekler**Ek 1. Evkâf Nezâreti'ne Tabi Mülhak ve Mazbut Tokat Kazası Vakıfları**

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Abdülbaki bin Emin	Mü	22, 46, 145
Abdülvehab Ruhayi	Mü	181
Acebşir câmi'i	Mü	149, 206
Acebşir tekyesi zâviyesi	Mü	15, 52, 155
Ahî Akbal Bey ve Ahmed Bey	Mü	176
Ahî Evren	Mü	21, 24, 127, 129, 194
Ahî Mahmud zâviyesi(Kazâbâd-Karaltan)	Mü	158
Ahî Muhyiddin	Mü	38, 61, 88, 124, 189
Ahî Paşa	Mü	21, 24, 72, 112, 126, 128, 129, 178, 180, 194
Ahi Paşa-zâde Mustafa Bey ve Ahî Bey (Sivas)	Mü	170
Ahî Tayî ve Ahî Kâmil	Mü	50, 66, 87, 151, 206
Ahmed bin Affân	Mü	8, 104, 150, 186
Ahmed Çelebi (Danişmend/Artukâbâd)	Mü	185
Ahmed Efendi ve Mihmad Bey ve Bahtiyar Bey	Mü	98, 147, 183
Aksu Kadı Hasan mâ'-i lezizi	Mü	73, 126, 185
Ali Baba (Sivas) vakfının Tokat'ta karyeleri	Mü	156, 181
Ali Dede (Sivas)	Mü	169
Ali el-Mağribi	Mü	11, 50, 91, 118, 153
Ali Paşa câmi'i	Mü	26, 45, 114, 134, 154
Ali Paşa câmi'i hitabet ve seccâde-nişinliğe meşrût Şerîfe bint-i Ağa-zâde Mehmed Çavuş	Mü	145
Arâkiyeci	Mü	142
Ayas Ağa	Mü	32, 106, 116, 161
Aynî Hatun	Mü	179
Bahri Paşa	Mü	205
Bayram Bey (Ceğet-Kafirni)	Mü	34, 136, 187
Bektaş zâviyesi (Dimorta/Kazâbâd)	Mü	199
Bergosiye	Mü	7, 46, 132, 197

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Beyler Çelebi	Mü	98, 148
Beyler Çelebi validesi Fâtma Hatun	Mü	162
Buzluk vakfı/Şeyh Abdurrahman bin Sa'deddin el-Cüherî	Mü	74, 144
Câmi'-i kebir (Turhal) hitabet cihetine meşrut	Mü	187
Câmi'-i kebir mevkuûf dekâkîn der sûk-ı kazgancıyân	Mü	22
Cemâl Bey bin Pazarlı Bey	Mü	27, 76, 110
Cemal Yahya	Mü	13, 73, 76, 117, 166
Cemâl Yahya mescidi minberi	Mü	125
Şeyyidullah bin Cüneyd (Tozanlı)	Mü	54, 172
Çağırğan Baba zâviyesi (Beyli karyesi)	Mü	99, 144
Çağırğan Dede (Frenkhisarı ve Yartaş/Erek)	Mü	182
Çakırı Salar	Mü	177
Çilehâne	Mü	204
Dârü'l-hadîs	Mü	16, 149, 190
Dârürraha vakfından Abdülvehab Rahati ve Hacı Abdurrahman zâviyesi	Mü	182
Dârüşşifa medresesi (Sivas)	Mü	198
Derviş Bey	Mü	9, 53, 109, 134, 168
Dıraz-ı Müslim mescidi	Mü	171
Doğan Şah (Erek)	Mü	152
Durgut Paşa	Mü	66, 103, 120, 166
Ebu Tâlib İsfahanî	Mü	20, 57, 86, 138, 156, 176
El-Hac Mehmed bin Hamza	Mü	59
El-Hac Pîr Ahmed bin Satılmış	Mü	88
Emir Ahmed, Hoca Ali ve Pîr Hamîd	Mü	42, 51, 143, 193
Emir Nâzır ve Seyyid Ali	Mü	104, 157, 183
Fağfur Paşa	Mü	169
Fâtma bint-i Hasan	Mü	38, 79
Fâtma bint-i Mehmed Ağa	Mü	60

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Fâtma bint-i Mustafa	Mü	77
Fâtma bint-i Yusuf	Mü	27
Fenk karyesi (Komanat) câmi'i	Mü	35, 79, 184
Garibler câmi'i	Mü	152, 172
Gaybi mahallesi mescidi	Mü	77
Genç Mehmed Paşa câmi'i	Mü	23, 80, 96, 183
Gülbahar Hatun evkâfı musakkafatından Tokat'ta kain Taş Han	Ma	83, 151
Güzelaşçı mahallesi câmi'i	Mü	28, 148, 159
Hacı İbrahim mah. Câmi'i nukûd-ı mevkûfesi	Mü	200, 201
Hacı İbrahim mah. nüzül ve avâz tekâlifine meşrûd nukûd-ı mevkûfe	Mü	66, 82, 200, 202, 203, 211, 212
Hacı İvaz Paşa	Mü	18, 48, 94, 174
Hacı Mehmed bin Hamza	Mü	104, 148
Halef Sultan zaviyesi	Mü	1, 58, 111, 115, 166
Hallac oğlu	Mü	22, 54, 75, 142
Hamza Bey	Mü	55, 63, 77, 107, 121, 173
Hamza Bey mescidi	Mü	14, 68, 88, 121, 124, 158
Hane-i Mehmed bin Seyyid Ali	Mü	22
Hatun Paşa bint-i Emîr Veled Bey (Sivas)	Mü	170
Hatuneyn-i Ali	Mü	143
Havva bint-i Ali ve mahalle-i Acebşîr	Mü	54
Haydarhâne	Mü	103, 152
Hızır Paşa	Mü	160
Hisâriye medresesi ve Emir Hisârî	Mü	29, 62, 109, 119, 167
Hoca Ali	Mü	42, 60, 84, 115, 196
Hoca Bezek	Mü	5, 69, 151, 197
Hoca Cüneyd câmi'i	Mü	36
Hoca Münir	Mü	19, 56, 83, 139, 192
Hoca Ömer câmi'i	Mü	204
Horuş câmi'i	Mü	37

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Hüseyin bin Mîrzâ	Mü	34, 79, 145
İbrahîm Çelebi ibn-i İskender	Mü	198
İbrahîm Paşa	Mü	14, 51, 142, 199
İmadüddin	Mü	7, 46, 132, 197
İsmihan Hatun	Mü	4, 57, 125, 155
Ka'be mescidi	Mü	26, 101, 146
Kâbilî Mehmed Paşa ve İbrahîm Paşa	Mü	39, 69, 70, 80, 91, 130, 195
Kadı Hasan Buk'ası	Mü	16, 149, 175, 189
Kadı Hasan zevcesi Fâtıma Hatun	Mü	17, 60
Kal'a câmi'i	Mü	141
Kameriye medresesi	Mü	43, 102, 137
Kara Doğan türbesi	Mü	3, 57, 93, 133, 159
Karaca Ahmed	Mü	17, 191
Kâsım Bey (Tozanlı)	Mü	65, 146, 171
Kaya mahallesi mescidi	Mü	36
Kemer karyesi (Komanat) zâviyesi	Mü	97, 137, 185
Kürt Ahmed Ağa	Mü	73, 125
Lahoriye zâviyesi	Mü	7, 44, 87, 135, 164
Lülü Ağa (Turhal)	Mü	205
Ma'lûm Seyyid	Mü	180
Mehmed Bey	Mü	163, 198
Mehmed Bey ve İbrahîm Bey benân-ı İskender Bey	Mü	11, 52, 105, 116
Mehmed Çelebi	Mü	167
Mehmed Paşa (Amasya)	Mü	13, 85, 206
Mehmed Paşa mahallesi mescidi	Mü	105
Melik İslim Paşa Hatun (Kulu/Tozanlı)	Mü	176
Melik Mevrus	Mü	180
Melik Seyfeddin	Mü	41, 69, 113, 175
Mevlânâ-zâde	Mü	103, 146, 157
Mîr Ebu'l-Feth	Mü	12, 62, 90, 119, 160

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Misafir Bey	Mü	5, 56, 140, 141, 171
Molla Muhyiddin	Mü	188
Muzaffer Çelebi bin Fağfur Paşa	Mü	153, 165, 169
Mü'min Çelebi	Mü	179
Nakîbü's-şeref Mehmed Efendi ve Zahide Hatun	Mü	172
Oğul Bey suyu	Mü	35, 145
Pervâne Bey	Mü	20, 53, 84, 139, 192
Pîr Ahmed Attar	Mü	2, 68, 87, 134, 167
Pîr Ahmed Satılmış	Mü	2, 68, 134, 157
Pîr Ahmed ve Ahmed Bey	Mü	37, 99, 123, 184
Pîr Ahmed, Hoca Ali ve Pîr Hamîd	Mü	108
Pîr Hoca Çelebi	Mü	8, 94, 138, 168
Rüstem Çelebi câmi'i	Mü	3, 57, 93, 165
Sa'dullah oğlu mescidi	Mü	46
Safa Paşa	Mü	23, 59, 110, 132
Sarı Müfti	Mü	33, 77
Semer kand mahallesi mescidi	Mü	153
Seyfullah bin Cüneyd	Mü	147
Sinan Paşa zevcesi	Mü	23, 55, 76, 147
Siyağuş ve Seyfeddin	Mü	162
Suiçmez mahallesi mescidi	Mü	144, 177
Sultan Mahmud Gaznevî zâviyesi	Mü	74, 97
Sultan Mehmed Han (Ladik kasabası) vakfının Komanat-Gevle divanisi	Mü	156
Sultan Murâd Han câmi'i	Mü	29, 67, 136
Sünbül zâviyesi	Mü	15, 43, 74, 100, 135
Şah Ağa Hatun	Mü	58, 102, 112, 191
Şerîfe bint-i Hüseyin	Mü	16
Şerîfe Ümmühan bint-i Ağa-zâde Mehmed Çavuş	Mü	33
Şeyh Ali el-Tusî türbesi	Mü	49, 61, 82, 114, 165, 199
Şeyh Asayış zâviyesi (Tavukcu-Tokat)	Mü	150, 200

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Şeyh Bektut	Mü	12, 62, 90, 120, 161
Şeyh Burhan	Mü	2, 63, 86, 140, 164
Şeyh Çoban (Sivas)	Mü	197
Şeyh Gazi	Mü	6, 65, 102, 133, 179
Şeyh Hasan Dede (Cincife)	Mü	6, 54, 154
Şeyh Muhterem	Mü	173
Şeyh Pir Ali	Mü	63, 85
Şeyh Şerefüddin	Mü	173
Takiyeciler câmi'i	Mü	30, 31, 49, 50, 75, 186
Toygur zâviyesi	Mü	188
Ulema	Mü	163
Vâhide Hatun ve Emine Hatun	Mü	22, 61, 97
Vezir Ahmed Paşa	Mü	4, 44, 45, 89, 123, 190
Vezir Ahmed Paşa sebîlhânesi	Mü	34, 100, 118
Vezir Mahmud Paşa câmi'i	Mü	68
Ya'kûb Paşa	Mü	178, 181
Yağlıbasan (Tokat)	Mü	108, 117, 159, 188
Yağlıbasan (Niksar)	Mü	155
Yar Ahmed mah. Hacı Ömer câmi'i	Mü	36, 75, 150
Yedi Koyunlu nd Emir Sa'id	Mü	28, 141, 158
Yılduzî Emîr Mahmud Çelebi	Mü	193
Zileli Hacı Yusuf mescidi	Mü	31, 65, 79, 162
Zilevî Hacı Mehmed mahallesinde bir bâb mu'allimhâne vakfi	Mü	144

Ek 2. Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Tokat Kazası Haremeyn Vakıfları

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak / Mazbut)	Sayfa No
Ahmed Bey Ahî Akbal Bey ibn-i Kemâleddin	-	33, 209
Çakır Salar	-	32, 207, 208, 210
Gülbahar Hatun câmi'i	-	75, 143
Hacı Hasan Ağa (Zile)	Mü	195
İskender Bey bin Dursun	-	31, 53, 210
Kâbilî Mehmed Paşa ve İbrahîm Paşa	-	9
Kiblelî-zâde	-	184, 207, 208, 209
Sünnetci-zâde el-Hac Abdullah	-	209, 210
Yıldızî Emir Mahmud Çelebi	-	25, 64, 150, 207